

TRANEN VOOR LATER

© 2015 P. ter Heege / Uitgeverij U2pi

Titel: Tranen voor later

Auteur: Pien ter Heege

Uitgeverij U2pi BV, Den Haag

Website uitgever: www.jouwboek.nl

ISBN: 978-90-8759-571-5

NUR: 402

Trefwoorden: autobiografie, kindermishandeling,
grote gezinnen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Tranen voor later

maar dan van ontroering

PIEN TER HEEGE

KLEUTER

Bij het vroege daglicht van een zondagochtend in februari werd Pien geboren, zij was de vierde dochter in een boeren-gezin. 1939, crisis alom maar ook een tijd van ontluikende lente, een tijd vol belofte in de natuur en daarom een mooie maand om aan het leven te beginnen. Zeven uur in de ochtend, 'mooi op tijd', zei haar vader later een beetje spottend, 'konden we dus nog net naar de kerk'. Terwijl het regende dat het goot, plukte de oudste dochter van bijna negen sneeuwkllokjes voor moeder. Die kwamen op het nachtkastje te staan.

De beide grootmoeders waren al vernoemd met de oudste twee dochters. De derde dochter kreeg de naam van een vroeg overleden tante en voor Pien werd de naam gekozen van een tante die zelf geen kinderen had. Zij noemde het nieuwe kindje graag haar 'naamgenootje' en was er trots op. Dat niet iedereen onmiddellijk erg blij was met de komst van deze vierde dochter is begrijpelijk. Moeder zei later wel eens: 'Als van je oudere zusjes er één een jongen was geweest, zouden jullie niet allemaal gekomen zijn.' Dat herhaalde moeder soms en toen Pien al wat groter was, dacht ze: maar ik ben er lekker toch!

Vervelend was het wel dat de kleine Pien slecht at. Ze was toch al geen mollige baby en toen de borstvoeding er niet meer was, werd het flesje geweigerd. Iedereen schijnt bezorgd te zijn geweest om het kind. Naamtante werd er

soms bij geroepen, maar haar lukte het ook niet goed om wat eten bij Pientje naar binnen te krijgen. Naar verluide is er vanaf het begin dan ook nogal wat afgetobd met die Pien.

Pien was twee jaar en acht maanden oud toen er een zusje geboren werd. De nacht was nog niet voorbij toen vader liefdevol bij haar bedje kwam, ze zat rechtop en zei met het vingertje omhoog: ‘Wat hool ik toch, wat hool ik toch?’ Vader boog zich over haar heen en zei zacht met gebroken stem: ‘Je hebt een zusje gekregen.’ Later is in de familie nog dikwijls herhaald dat Pien reageerde met: ‘Is dat nou óns kindje?’ Het geluid van de baby was goed hoorbaar, Piens bedje stond dichtbij de opkamer waar moeder was met de net geboren vijfde dochter. Vaders stem klonk anders dan anders, dat had Pientje wel gemerkt.

Die bijzonder klinkende stem van vader zal te maken hebben gehad met vaders ambivalente vreugde om andermaal gezegend te zijn met een dochter. Deze gebeurtenis is vooral daarom altijd in Piens herinnering blijven hangen: vader, met zijn zachte wat schorre stem, de donkere nacht, vaders arm om haar heen en het geluid van het nieuwe zusje.

Er bestaan een stuk of wat fotootjes uit de vroege oorlogsperiode. Op een daarvan staat het viertal goed verzorgde meisjes, friskewassen en ondanks de oorlog leuk gekleed, met strikken in het haar en ieder zittend op een melkbus.

Ruim een jaar na de oorlog werden ze op de boerderij

toch nog verrijkt met de zo innig gewenste zoon. Het hele dorp leefde mee door taarten en bloemen te laten bezorgen. Drie jaar later werd een tweede zoon geboren. Toen was het gezin compleet. Het leeftijdsverschil tussen het oudste en het jongste kind, bijna twintig jaar.

Gedurende de oorlog heeft het gezin geen honger geleden, ze hebben juist eten uitgedeeld. Pien heeft veel herinneringen aan de oorlog, aan wat er op de boerderij allemaal gebeurde; de onderduikers, jonge mannen die moesten wegkruipen voor de ‘moffen’, de razzia’s op deze jonge mannen en razzia’s op fietsen, het geluid van klakkende laarzenhakken als de Duitsers kwamen aangemarcheerd in twee- of drietallen, de brug die werd opgeblazen en vliegtuigen, veel vliegtuigen met brommende motoren in de nacht. De betekenis van dat alles was angstaanjagend. De klakkende laarzen en pofbroeken van de Duitsers waren eng, zij waren immers op zoek naar jonge mannen. De stiekem gemaakte kaas die weggestopt moest worden, de radio was verstopt onder een voorraadje tarwe in een grote houten kuip, de eveneens stiekem zelfgekarnde boter die opgeborgen was in de geheime dubbele bodem van een tafeltje, de verboden karnemelk die ze daardoor hadden, de door vader gebakken broden waarvan moeder ’s morgens botenhammen klaarmaakte voor de mensen die aan de deur kwamen om eten. Vele herinneringen die Pien voor de geest komen als zij ze oproept; de huishoudelijke hulp die flirtte met Duitse soldaten en vaders bezorgde toezicht op dat jonge meisje. De geheimen die je ouders hadden

en je eigen kennis van veel geheimen die je nooit aan de moffen zou verklappen. Maar de meeste indruk maakte de alom tegenwoordige angst; alle grote mensen waren bang. Dus niet alleen jij als kind, maar iedereen.

Pientje was doordrongen van de ernst van al deze zaken, evenals als de drie oudere zusjes. Zo griste de tweede oudste zus van amper elf jaar uit zichzelf de drie borden van tafel omdat er plotseling razzia op jonge mannen was. De drie onderduikers renden weg naar de hooizolder in de oude schuur op het erf. Er was een hooiberg en dat suggereerde dat daar dus al het hooi en stro was opgeslagen. De Duitsers kwamen nooit op het idee dat er ook nog een andere plek voor hooi verzonnen was; ze zochten nooit op die zolder. Pientje wist precies waar de jongens weggroepen maar ze heeft het nooit verklapt. Eerlijk gezegd werd daar door de moffen trouwens ook niet naar gevraagd. Op die geheime plek van de jongens, daar lagen ook de fietsen onder het hooi. Hoe jong ook, je was je zo bewust van de ernst van dat alles!

Als er 's nachts vliegtuigen over kwamen, werd je bang van dat geluid hoog in de donkere lucht, daar konden bommen uit vallen. Pien sliep met het derde oudere zusje in hetzelfde bed. Zij kon heel diep slapen en hoorde dan helemaal niets, maar Pien wel. Soms ging ze het bed uit en naar beneden, maar vader bracht haar dan terug naar boven en fluisterde: 'Het zijn de "Tommies"'. Dit stelde haar gerust want de Tommies waren goed, dat waren de Canadezen. Of het inderdaad de Tommies waren, is tot heden een

vraag. Het zou kunnen, dan zouden het de welbekende nachtvluchten van de geallieerden zijn geweest. Maar, de Duitsers waren eveneens 's nachts op het oorlogspad.

In die tijd hoorde je allerlei gesprekken over die vreselijke Hitler. Ze zouden hem dit, ze zouden hem dat willen aandoen, iedereen had daar wel zo zijn ideeën over, het ging tot en met de strop. Naar verluid had de kleine Pien daar ook haar mening over met: 'ze moesten een speld in hem steken'.

Het eten werd er in de kleutertijd bij Pientje nogal hardhandig in gepropt. De havermoutpap die ze moest eten vond ze vreselijk vies, klonterig en glibberig. Ze moest ervan kokhalzen. Er kwam dus meer aan te pas dan alleen iemand die het in je mond schepte. Haar plaats was bij vader op de hoek van de tafel (dit nadat gebleken was dat moeder haar geduld met Pien verloor). Het ging zo: Pientje in een aanschuif kinderstoel met hoge rugleuning, de oudste zus er achter en zij kneep - van achteraf dus - Piens neusje dicht. Vader drukte het bord met de vieze pap tegen haar hals aan waarbij ze wegens de hoge rugleuning niet naar achter kon uitwijken. Zodra ze dan haar mond een beetje open deed om adem te halen of te schreeuwen, werd er die lepel met pap er in geduwd. Als tegenmaatregel probeerde Pientje dan te ademen tussen haar tanden door. Het was een gevecht. Ze kokhalsde (bis), maar toch, volgende hap. En de volgende hap. 'Je hoeft alleen maar te slikken,' zei iedereen. En allemaal lachen. Altijd bekend gebleven is de uitroep van Pientje: 'Niet zo gauwerig!'

Vader gaf haar namelijk geen tijd om bij te komen van dat kokhalzen. Ze kon ook niet schreeuwen van ellende, want dan ging er meteen een hap in. Vader schepte maar door. Het was vreselijk. Zo ging het tot ongeveer halverwege de eerste klas van de lagere school. Toen ontdekten ze dat Pien de pap wel zelf kon eten als er een bruine boterham met kaas in werd gelegd, keurig in hapjes gesneden en daar dan weer suiker overheen. Dat was voor Pien wel te doen, want dan kauwde je die vieze pap door de kaas heen en voelde je die glibberigheid niet. Er viel in het geheel niet aan te ontkomen; ze moesten immers alles leren eten. Bij die training heersten er drie mensen over Pien: vader, moeder en de oudste zus. De oudste zus liet vaak de toenmalige reclame voor havermoutpap horen. Dan riep zij de kreet die op het havermoutpak stond: 'IK EET H O, JIJ NIET', daarbij wees ze op de magere poppetjes op het pak: 'Wil je zó worden?!'

Buiten was altijd wat te doen, je verveelde je nooit op de boerderij. Pientje ving bijvoorbeeld graag kikkers, ze deed die in een grote teil met water. Er waren hele grote kikkers bij, ze had geen enkele moeite om die beet te pakken. Ze had er al heel veel in de teil toen vader uitlegde dat de kikkers daar niet konden blijven, hij liet de teil met kikkers leeglopen in de sloot. Dat vond Pien wel goed want ze begreep het. Ze vond vader lief, hij noemde haar wel eens 'nieuwsgierig aagje'. Veel van zijn bezigheden werd door Pien nauwkeurig gevolgd. Waar ze ook lang mee bezig kon zijn was het vangen van kleine visjes, 'speldenkopjes'. Dat

ging met een zeef die vader aan een stok had vastgemaakt. Natuurlijk is Pientje daarbij een keer in het water gevallen. Het was er niet diep, maar ze schuurde wel met haar been langs een scherpe betonnen rand. Daar kwam een litteken van dat er nu nog zit. Verder werd er op het erf gespeeld met een 'rooms' buurmeisje. Maar met haar mocht op een gegeven moment niet meer gespeeld worden want zij had op de zandhoop gepoept en Pien had erbij gestaan en toegekeken. Bij tijden moest Pientje appels rapen en mocht ze de kippen voeren of met de bonkaarten spelen. Dat zijn de bonnen waarmee je in de oorlog boodschappen deed. Er bleven wel eens bonkaarten over die dan ongeldig of niet meer geldig waren. Het waren soms hele bonboekjes, ze hadden een bepaalde geur, je kon ze afscheuren als postzegels en het was leuk om ermee te doen alsof.

Onder het werk door zong moeder ook wel eens kinderliedjes. Een oud liedje was bijvoorbeeld: *Boer wat zeg je van mijn kippen?* En het minder bekende: *Onder de vloer van Wim zijn huis, woonde de hele familie muis, vader en moeder en nog vier kleintjes, en die kleintjes die piepten zo fijntjes, pieperdepieperdepiepie piep piep (bis)*. Er was geen kleuterschool in het dorp, maar met dit soort dingen werd dat gat in de opvoeding nog aardig opgevuld. Tussen alle zorgen door in oorlogstijd bracht ze dit dan kennelijk ook nog eens op, die moeder van hen.

Om de Duitsers tegen te houden was de polder onder water gezet. In de strenge winter van '44/'45 was daar dus ijs alom. Vader had balen stro op het ijs gelegd om

de schaatsbare stukken te markeren. De grote zussen en buurjongens allemaal op de schaats en Pientje zeurde dat zij ook naar het ijs wilde. Totdat ze haar zin kreeg en de grote zussen werd opgedragen haar mee te nemen. Daar hadden de zussen uiteraard niet veel zin in. Het werd helemaal niet zo leuk als Pien had gedacht. De zussen schaatsten alle drie weg en Pien kreeg het verschrikkelijk koud met haar priksleetje. Na verloop van tijd heeft een van de grote buurjongens haar naar huis gebracht. Pien kan zich die eindeloze ijsvlakte met de rij strobalen nog duidelijk voor de geest halen.

En dan te weten dat heel Europa in die winter crepeerde van honger en ellende. Terwijl her en der mensen werden afgevoerd om vermoord te worden, liep Pientje te zeuren dat ze mee wilde naar het ijs! Hadden ze trouwens bij ons in het dorp geen weet van wat er elders gebeurde? Of toch wel? Op een keer was Pientje met vader mee naar de veemarkt in de stad. Er was daar van alles te zien, er was ook een grote affiche waarop duiveltjes met hoorntjes en enge tanden te zien waren. Die duiveltjes keken heel boos. Pien vroeg vader wat dat was. 'Mag je niet naar kijken, dat is slecht.' Letterlijk. Je vroeg dan gewoon niet verder en zweeg zoals van je werd verwacht. Het moeten van die afschuwelijke Duitse posters geweest zijn met hun idee over joden.

De ellende van de hongerwinter manifesteerde zich ook aan de achterdeur van de boerenwoning. Iedere dag kwamen daar mensen om aardappelen en ander eten te

vragen. Meestal mocht Pientje dan de door moeder klaargemaakte botenhammen met boter en kaas uitdelen, iedereen kreeg er twee. Tot ze op waren. Dat vond Pien leuk om te doen. Ze was vijf jaar oud en kon makkelijk zulke karweitjes aan. De oudere zusjes waren allemaal naar school. Op een keer rende ze enthousiast richting keuken om aan moeder te berichten dat er nu een meneer was die geen boterham wilde, maar 'een bord warm eten'. Moeder zei gedecideerd: 'Ga maar zeggen dat 'ie dan geen honger hep!', waarna Pien terug holde met deze boodschap. En de meneer ging heen.

Bijna alle dagen kwamen mensen aan de deur, mannen en vrouwen, maar nooit kinderen. Soms brachten de mensen een kinderwagen mee. Pien vond het maar gek dat er geen kindje in lag, ze dacht dan: 'wie gaat er nou.' Maar die kinderwagen, daar moesten de aardappelen van de boer in. Naar verluud ging het dan van: 'Meneer Boer, hebbie nog aardappelen voor me?' Sommige mensen kwamen om kleren. Alles wat we over hadden aan kleren gaf moeder aan een vrouw die het af en toe kwam halen. Ze was er altijd erg blij mee, ze had vijf kinderen, zei ze.

Onze ouders hebben geen geld, textiel, tafelzilver of sieraden aangenomen in ruil voor eten, bij ons werd het eten weggegeven. We weten nu dat dit bij sommige boeren wel is gebeurd. Vele jaren later zou vader verdrietig hebben opgemerkt dat er met de boeren gegeneraliseerd werd en hij gemakkelijk in de rij van de berekenende boeren werd geplaatst. Een paar jaar na de oorlog zei vader teleurgesteld:

‘In de oorlog was je “Meneer Boer”, en nou ben je een “boerenpummel”.’

Onder de mensen die bij ons langs kwamen was ook een kunstschilder. Hij bood aan een portret te maken van kind Pien. Daarvoor vroeg hij dan voedsel. En dat is ook zo gebeurd. De drie grotere zusjes waren naar school en het jongste zusjes was te klein om stil te zitten. Er was geen kleuterschool en Pientje was dus de enige die kon poseren. Zij vond dat helemaal niet leuk, want ze moest telkens komen stilzitten. Het hoefde niet lang, maar telkens eventjes. Ze staat er dan ook niet erg vrolijk op, maar meer als ‘zwartkijker’, zoals moeder Piens portret bekritiseerde. Het schilderij heeft nooit een plaats gehad aan de muur, je wil niet pronken met een portretschilderij van één van je kinderen en bovendien vond moeder het ‘nergens op lijken’. Pien heeft het dikwijls in de kast zien staan, vele vele jaren lang.

Ongeveer zestig jaar later, toen moeder kleiner ging wonen, is dit kunstwerk spoorloos verdwenen. Al die tijd was het voor Pien bewaard gebleven in een bepaalde kast en in die kast raakte het in de vergetelheid, ook bij Pien. Tot kortgeleden dus. Het zal opgeruimd zijn toen moeder daar wegging, of misschien nog eerder. Maar ja, eens borrelt het toch weer op in je geheugen en dan is het zoeken geblazen, een tevergeefs zoeken. Bij moeders vertrek is die kast door de tweede oudste zus leeggehaald. Toen Pien er haar onlangs naar vroeg, wilde zij er gedeceideerd niet over praten, ze gaf geen antwoord, wendde zich zittend en zwijgend van

Pien af en draaide haar de rug toe op haar stoel. Nu, jaren nadien, is het nog steeds heel betreurenswaardig dat het kunstwerk er niet meer is en dat niet bespreekbaar is waar het is gebleven. Wie gooit er nou een kunstwerk weg, een origineel portretschilderij! Is hier de gebruikelijke oude jaloezie weer aan de gang geweest?

Er kwamen in de oorlog ook mensen langs die wat te verkopen hadden. Deze mannen of vrouwen hadden een koffer die met twee banden aan hun schouders hing. Als ze die koffer openden kwamen er knopen, elastiek, band, garen en meer van dat soort spul te voorschijn. Moeder kocht wel eens wat en als de boterhammen nog niet op waren kreeg zo'n marskramer een boterham met boter en kaas.

Op een keer heeft Pientje aan zo iemand een kostbaar ding van de lieve oudste zus weggegeven: een zilveren kettinkje met als hangertje twee zilveren klompjes. Het was erg mooi en het zat in een klein doosje tussen roze watjes. Nou maakte Pientje in die tijd graag pakjes, een mooi papiertje en een draadje breiwol eromheen van links naar rechts en van boven naar beneden, zo met een strikje in het midden. Zo mooi had ze ook dat doosje met het kettinkje ingepakt. Toen kwam er een meneer met zo'n koffer aan de deur. Moeder zei, zeg maar dat ik niks nodig heb. Pien erheen, ze had het pakje nog in haar hand. Ze zei tegen de meneer dat moeder niks nodig had, maar dat ze een cadeautje voor hem had. (Zo speelde zij dat wel eens bij de tantes en die zeiden dan: oh, wat leuk, dank je wel! Ze

pakten het uit en riepen nog een keer van dankjewel en dan kreeg je het weer terug.) Pientje verwachtte dat die meneer het haar zou teruggeven, maar dat deed hij niet. Hij pakte het uit, zag het kettinkje en zei: oh, mooi, dank je wel! Is dat voor mij? Dat zeiden de tantes ook altijd. Pien: 'Ja.' Maar hij stak het in de zak van zijn jas en ging weg. Pien voelde dat dit niet goed was, maar ze zei het tegen niemand. Ze kwamen er natuurlijk wel achter. Iedereen was boos op haar, heel boos. En de oudste zus huilde van woede. Pien voelde zich schuldig, hulpeloos schuldig. Zus' boosheid snapte ze wel, maar ze kon er niks meer aan doen. Pien vond het erg voor haar. Wat zou zo'n man ermee gedaan hebben? Ingeruild voor eten ergens anders? Of naar de zwarte markt?

Zo had Pientje ooit eens een grote spin in een luciferdoosje gestopt, het mooi ingepakt en het als cadeautje aan een van de tantes (door de meiden bijgenaamd 'Black') gegeven. Tante begon het cadeau uit te pakken, maakte het doosje open en begon keihard gillend de trap op te rennen. Van beneden af zag Pien haar vluchtende benen en achterwerk naar boven verdwijnen. Gillend gooide tante haar slaapkamerdeur pats! achter zich dicht terwijl Pien in vertwijfeling en met grote schuldgevoelens achterbleef met haar spin. Ze wist dat tante bang was voor spinnen, daarom kreeg zij dat 'cadeau' bij wijze van grapje. Pien wilde leuk zijn, maar dat werd een gigantische mislukking.

Van de vier onderduikers die we gedurende verschillende perioden in de oorlog hebben gehad, hebben er

na de oorlog twee nog van zich laten horen. Dat laatste heeft onze ouders erg goed gedaan. Voor zover de informatie gaat, hebben die jongemannen alle vier de oorlog overleefd.

Ze hebben ook nog een tijdje twee kinderen in huis gehad, een broertje en zusje van Piens leeftijd, maar er viel helemaal niet met hen te spelen. Ze deden niets dan huilen, vooral het meisje. En ze ‘brrrouwden’ op z’n Rotterdams. Opeens waren ze weer weg. Waar ze gebleven zijn, is een vraag gebleven. Waren het joodse kinderen? Of hongerige kinderen uit Rotterdam, wat men wel eens zei? Niemand praatte er over en je vroeg in die tijd nergens naar. Dat vragen stellen ongewenst was, dat voelde je als kind gewoon aan.

In ons dorp was er een brug over tamelijk breed en belangrijk water. Die brug zou opgeblazen worden door de Duitsers, het dorp was gewaarschuwd. Vader zei dat alle kinderen onder de oude kastanjeboom moesten gaan zitten, daar alleen was het veilig. Onze ouders gingen alle ramen en deuren van het huis open zetten en vervolgens was het wachten op de grote klap waarmee de brug de lucht in zou vliegen. Ineens kwam het! Wij schrokken verschrikkelijk. Het was zo’n geweldige dreun dat bij ons op een kleine kilometer afstand van de brug de ramen en deuren stonden te rinkelen in hun sponning. Het dorp moest het verder zonder brug doen. Er kwam een bemand roeibootje voor in de plaats. Daarin kon je met fiets en al overgezet worden. ’t Is dus maar goed dat vader ons naar ‘onder de boom’ had gestuurd. We zaten allemaal dicht tegen de dikke stam van

deze honderden jaren oude kastanje bij het woonhuis.

Die enorme klap van het opblazen heeft zó'n indruk op de kleine Pien gemaakt, dat ze jaren en jaren later met haar eigen gezin in de Alpen het op een lopen zette toen er niet ver achter hen een dergelijke oorverdovende dreun kwam. In reflex rende ze de helling af en schreeuwde naar Camiel en de jongens: 'De Brug!!!' Toen ze een eind verder tot stilstand kwam, keek ze om naar Camiel en de zonen. Ze zag ze alle drie rustig komen aankuieren en maar een beetje lachen. 'Gekkie, er is hier helemaal geen brug!', zei de oudste zoon. Bij het horen van die geweldige dreun flitste spontaan het opblazen van de brug door Pien heen en daardoor ging ze onmiddellijk op de vlucht. De klap hier in de bergen was het wegwerken van een grote kei waarbij dynamiet werd gebruikt, een middel om bergpaden mee aan te leggen. We hadden een half uurtje daarvoor de mannen aan het werk gezien, maar dat verband werd in eerste instantie door Pien niet gelegd.

Over dat vluchten trouwens. Er stond in de oorlogstijd altijd een grote koffer bij de voordeur. Op een dag vroeg Pientje aan moeder waarom die koffer daar stond. 'Dat is voor als we moeten vluchten.' Haar antwoord was duidelijk en verder vragen was overbodig. Je wist allemaal wel wat vluchten betekende. Het is er gelukkig nooit van gekomen.

Pientje liep eens buiten te struinen en landde bij 'tante Nies', een oude vrouw (geen echte tante) die vlakbij woonde. Ze stond in de deuropening te roepen dat het 'VREDE' was. Terwijl ze dit riep, scheurde zij voor iedere voorbijganger

een reep af van een grote oranje lap. Iedereen was blij en danste op straat in het rond. Pien kreeg ook zo'n oranje strook, de oudste zus maakte er een sjerp van voor Pientje. De vreugde was echter van korte duur, want een paar uur later moest al het oranje weer haastig worden weggestopt.

Dit moet Dolle Dinsdag, 5 september 1944 zijn geweest. Nadat in juni de geallieerden in Normandië waren geland en nu zelfs Brussel en Antwerpen al waren bevrijd, zoemde het gerucht rond dat via Breda de overwinning op de Duitsers nu zelfs al Noord-Nederland had bereikt. De mensen verkeerden in een bevrijdingsroes. Het rood-wit-blauw kwam tevoorschijn en men durfde openlijk blij te zijn. Later op die dag werd duidelijk dat het niet waar was.*) De Duitsers maakten hardhandig een eind aan de euforie. Noord-Nederland zou nog de vreselijke hongervinter doormoeten voordat het echt vrede werd en er zouden eerst nog vele mensen afgevoerd worden door de Duitsers.

Er zijn zo veel oorlogsherinneringen. Zo was er bijvoorbeeld oom Jan, die bloedend het huis kwam binnengehold. Ze hadden hem in z'n arm geschoten omdat hij had geroepen 'vuile rotmoffen!', ze hadden namelijk iemand weggevoerd. Oom Jan bloedde hevig. Moeder rende naar boven, kwam terug met een beddenlaken dat ze in repen begon te scheuren (dat scheuren hóór ik nog). Die repen begon ze als verband om oom Jans arm te draaien. Pientje zag het bloed door het verband heenkomen. Moeder huilde en zei angstig: 'Jan, Jan, hou toch je mond!' en 'de dokter